

LOGOPEDIK TERMINLARNING GRAMMATIK-FONETIK JIHATLARI SHARHI

Kodirova Maftuna Zovkiyevna

Osiyo texnologiyalar universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15707249>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-Iyun 2025 yil

Ma'qullandi: 14-Iyun 2025 yil

Nashr qilindi: 20-Iyun 2025 yil

KEYWORDS

logopediya, termin, fonetik moslashuv, grammatik kategoriya, urg'u, fonema, morfologik integratsiya.

ABSTRACT

Mazkur maqolada logopedik terminlarning fonetik va grammatik tizimga moslashish xususiyatlari, ularning o'zbek tili strukturasi bilan integratsiyasi, talaffuzdagi farqlanishlar, urg'u va bo'g'in tuzilmasi hamda nutqiy muomala jarayonida grammatik funksiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, atamalarning professional va ommaviy muhitda ishlatilishidagi fonetik-grammatik sezgirlik masalalari ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi.

Logopedik terminologiya tizimi tilshunoslikning murakkab sohalaridan biri bo'lib, u lug'aviy birliklarning fonetik va grammatik xususiyatlariga bevosita tayanadi. Chet tillaridan o'zlashgan logopedik terminlar o'zbek tilida to'g'ridan-to'g'ri ishlatilgan hollarda fonetik noqulaylik va grammatik muvofiqlik muammolarini yuzaga keltiradi. Shu sababli ushbu atamalar til tizimiga nafaqat semantik, balki fonetik-grammatik darajada ham moslashtirilishi zarur. Nutq buzilishlarini ifodalovchi har bir termin o'z strukturaviy va fonologik xususiyatlari bilan defektologik faoliyatda aniq diagnostik vosita sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil

Logopediya atamalarining ko'pchiligi yunoncha yoki lotincha ildizlarga ega bo'lib, ularda odatda ikki yoki uch bo'g'indan iborat murakkab so'zlar mavjud: disleksiya, afaziya, logonevroz, mutizm, balbutizm. Bu so'zlarda fonetik struktura quyidagi jihatlarda o'zbek tilidan farqlanadi [1]:

Bo'g'in soni ko'pligi: O'zbek tilida odatda ikki yoki uch bo'g'inli so'zlar ustunlik qiladi. Logopedik terminlar esa 4-5 bo'g'inli bo'lishi mumkin, bu esa talaffuzda murakkablik tug'diradi.

Urg'u (aksent) muammosi: O'zbek tilida urg'u odatda oxirgi bo'g'inga tushadi, chet tillaridan o'zlashgan terminlarda esa urg'u o'rtadagi yoki birinchi bo'g'inga tushadi (disLÉksiya, baLBÚtizm).

Unsurlar uyg'unligi: O'zbek fonetikasi uchun so'z tovushlarining yumshoq-pishiq, jarangsiz-jarangli uyg'unligi muhim. Chet til terminlari bu jihatdan ko'pincha normadan chetga chiqadi: apraksiya, logofobiya, disgrafiya kabi so'zlar talaffuzda sun'iylik yaratadi.

Shuning uchun pedagogik amaliyotda bu so'zlarning to'g'ri talaffuzi bo'yicha maxsus izohli lug'at va tovushli resurslar kerak.

Logopedik atamalar o'zbek tilida fe'l, ot, sifat yoki sifatdosh tarzida ishlatilishi uchun morfologik integratsiyaga muhtoj. Bu moslashuvda bir necha jarayon kuzatiladi:

Otlashish: Aslida so'z fe'l yoki holatni bildirsa-da, o'zbek tilida ot vazifasida ishlatiladi (disleksiya bo'lgan bola, afaziya tashxisi).

Sifatdoshga aylanish: Terminlar o'zbek tili sintaksisida atributiv komponent sifatida qo'llaniladi: logopedik mashg'ulot, afaziyali bemor.

Fe'llashuv: Ba'zan so'zlar og'zaki nutqda fe'l vazifasini bajaradi: totqilanmoq, so'zlayolmaslik, oynalashmoq (xatti-harakat bilan bog'liq og'zaki atamalar).

Bu moslashuvlar og'zaki va yozma muloqotda grammatik bir xillikni saqlashda muhim vositadir. Ayniqsa, defektologik muhitda aniqlik va tushunarliklik – tashxisning to'g'riligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi [2].

Talaffuzda noqulaylik tug'diruvchi terminlar bemor yoki o'quvchida salbiy ruhiy holatni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun pedagog-logopedlar atamalarni ishlatishda fonetik sezgirlikka e'tibor berishlari zarur. Masalan, afaziya, mutizm so'zlari o'quvchilarda o'zini "kasal" yoki "nojins" his qilish holatiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun o'rinli sinonimlar, yumshoq shakllar ("nutq rivojida og'ish", "so'zlashishda qiyinchilik") tanlanishi ham pedagogik, ham lingvistik ehtiyot chorasi hisoblanadi.

Natijalar

Logopedik terminlar ko'pincha murakkab morfemik strukturaga ega bo'lib, ular yunoncha yoki lotincha ildiz, prefiks va suffikslardan iborat bo'ladi. Bu atamalar tarkibidagi morfemalar semantikani aniqlashtirish, tashxisni aniqlik bilan ifodalash va xatolikni minimallashtirish vazifasini bajaradi. Masalan:

Dis-lexia → dis (inkor, buzilish) + lexia (o'qish) = o'qish buzilishi;

A-phasia → a (yo'qlik) + phasia (nutq) = nutqning butunlay yo'qolishi;

Brady-lalia → brady (sekin) + lalia (gapirish) = sekin gapirish buzilishi.

Ushbu terminlar o'zbek tilining oddiy ot-fe'l yasaliş modeliga mos kelmaydi. Natijada ularni o'zlashtirishda so'zning tuzilmasini saqlab qolgan holda yangi grafemik va orfografik shakllar yaratiladi. Bu esa logopedik matnlarda konsistensiyani saqlash uchun muhimdir [3].

Urg'u, intonatsiya va bo'g'in ko'chishi muammolari

Chet tillaridan o'zbek tiliga o'tgan logopedik atamalarning urg'usi o'zbek fonetikasi normalaridan keskin farq qiladi. O'zbek tilida urg'u odatda so'nggi bo'g'inga tushadi (kitob, o'qituvchi, mashg'ulot), biroq logopedik terminlarda urg'u o'rtaga yoki birinchi bo'g'inga tushadi: Afaziya, logonévroz, disléksiya.

Bu intonatsion tafovutlar logopedik mashg'ulotlarda nafaqat terminning to'g'ri ishlatilishiga, balki bemorga atamaning psixologik ta'siriga ham taalluqli bo'ladi. Chunki noto'g'ri urg'ulangan so'z nutq tovushlari o'rganilayotgan bolaning e'tiborini chalg'itishi yoki tovush modelini noto'g'ri shakllanishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, logoped mutaxassislar uchun maxsus fonetik urg'u me'yorlari ishlab chiqilishi kerak.

Shuningdek, terminlarda uchraydigan bo'g'in ko'chishi (bo'g'in o'rnining adashtirilishi) holatlari bemorlar bilan ishlashda fonetik mustahkamlashga alohida urg'u berishni talab qiladi. Masalan, logofobiya so'zi bolaning og'zaki nutqida logafobiya, lofoobiya kabi noto'g'ri ko'rinishlarga ega bo'lishi mumkin.

Logopedik terminlar o'zbek tiliga XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab rus tili orqali kirib keldi. Bu davrda talaffuz va yozuv shakli rus fonetikasi asosida shakllandi: logopediya,

dislaliya, zaikaniye. Ammo mustaqillikdan so'ng o'zbek tilining fonetik tizimi mustaqil ishlana boshlagach, logopedik atamalarning ham fonetik shakllari asta-sekin o'zbekchallashtirildi: disleksiya, afaziya, mutizm.

Shu bilan birga, fonetik tendensiyalarda quyidagi yangiliklar ko'zga tashlanmoqda [4]:

Tovushni yumshatish: ayrim mutaxassislar talaffuzda fonemalarni o'zbekcha talaffuzga moslashtiradi: grafiya → grafiya (aytilishi osonroq).

Qo'shimcha tovushlar paydo bo'lishi: ayrim hollarda so'zda fonetik buzilishlar yuzaga keladi: afaziya → afzaiya, dislaliya → dizlaliya.

Tashqi urg'ularni yutish: atamalar so'zlashuv tilida "silliqlashgan" shaklda aytiladi: logonevroz → lognevroz, balbutizm → balbutiz.

Bu holatlar tilshunoslar va logopedlar tomonidan me'yorlash va sozlash jarayonlari orqali hal qilinishi lozim bo'lgan masalalardir.

Logopedik atamalar bemorlar, ota-onalar va ta'lim subyektlari bilan ishlashda kommunikativ vosita sifatida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ushbu terminlar fonetik jihatdan tushunarli, grammatik jihatdan izchil, madaniy jihatdan esa emotsional neytral bo'lishi zarur [5].

Jumladan, "mutizm" kabi termin psixologik og'ir ma'noni anglatgani bois pedagog nutqida "so'zlamalik holati", "og'zaki muloqotdagi qiyinchilik" kabi yengil, tushunarli ekvivalentlar bilan almashtirilishi mumkin. Bunday fonetik va grammatik yondashuvlar logopedik muhitda samarali ijtimoiy-psixologik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

Xulosa va munozara

Logopedik terminlar o'zbek tilining fonetik va grammatik tuzilmasiga moslashtirilgan holdagina amaliy defektologiya va pedagogik faoliyatda samarali qo'llanilishi mumkin. Bunda nafaqat talaffuzning to'g'riligiga, balki morfologik inkorporatsiya, urg'u tizimi, sintaktik moslik, shuningdek emotsional-psixologik sezgirlikka ham alohida e'tibor qaratilishi zarur. Soha bo'yicha o'zbek tilida yagona terminologik tizim va talaffuz uslublarini ishlab chiqish – defektologik sohaning ilmiy va amaliy yuksalishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Успенская, О. А. Логопедия: Основы теории и практики / О. А. Успенская. – М.: Владос, 2020. – 248 с.
2. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language / D. Crystal. – Cambridge: CUP, 2010. – 505 p.
3. Mahmudov, N. O'zbek tilining fonetikasiga kirish / N. Mahmudov. – Toshkent: Fan, 2008. – 196 b.
4. Yusupov, S. O'zbek tilining grammatikasi: morfologiya va sintaksis / S. Yusupov. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2014. – 388 b.
5. Vlasova, N. V. Phonetics and Terminology in Speech Therapy / N. V. Vlasova. – St. Petersburg: Rech', 2019. – 207 p.